

בענין עני המהפך בחררה

יעקב ורהפטיג

קדושין נט' עא' "עני המהפך בחררה ובא אחר ונטלה הימנו מאי, אמר ליה נקרא רשע".
רש"י במקום פי' "עני המהפך בחררה - מחזור אחריה לזכות בה מן ההפקר או שיתנהגה לו בעל הבית". ז"א דין עני המהפך בחררה שייך לדעת רש"י אף בהפקר.
אולם תוד"ה "עני המהפך" הקשו על שטה זו קרשיות מספר. ומחמת כן סובר ר"ת "דאיסור דמהפך דנקט הכא לא שייך אלא דקא כשרוצה העני להרויח בשכירות או כשרוצה לקנות דבר אחר וחבירו מקדים וקנה... ומש"ה קאמר דנקרא רשע כי למה מחזור על זאת שטרח בה חבירו ילך וישתכר במקום אחר. אבל אם היתה החררה של הפקר ליכא איסור שאם לא זכה בזאת לא ימצא אחרת".

והקשו התוס' בזה"ל: "ומיהו קשה מההיא דפרק לא יחפור (ב"ב כ"א): דקאמר התם מרחיקין מן הדג כמלא ריצת הדג אע"פ שהוא של הפקר?"

ותירצו בשם ר' מאיר אביו דר"ת "דמיירי בדג מת שכן דרך הדיינים להשים במצודות דג מת והדגים מתאספים שם סביב אותו הדג וכיון שזה פירש מצודתו תחילה וע"י מעשה שעשה זה מתאספים שם סביב ודאי אם היה חבירו פורש הוה כאילו גזל לו ויסל לומר לו תוכל לעשות כן במקום אחר".

לכאורה קשית תוס' אינה מובנת כלל-דמה בכך דשם בענין דגים הוי הפקר, הרי יכול לומר לו לך למקום אחר ובכהאי גוונא לכאורה שייך עני המהפך בחררה. וקושיא זו הקשה בעצמות יוסף כאן. ובאמת התוס' בבא בתרא כא' עב' ד"ה "מרחיקין" כתבו בפשטות דלא קשיא לר"ת מההיא דמרחיקין מהדג כיון שיכול לפרוס מצודתו במקום אחר.

א. ומחמת כן נראה לומר בשיטת ר"ת - דתחילה כשקבע היכא שייך דין עני המהפך בחררה התחשב בסברא אם יכול לומר לך למקום אחר או לא. ועפ"י זה קבע דבשכירות ומכר דיכול לומר לך למקום אחר (עפ"י רוב) שייך דין עני המהפך בחררה, ובהפקר דלא יסל לומר כן (עפ"י רוב) אין דין זה.

אולם אחר קביעה זו, נשאר דבכל שכירות ומכר יש דין עני המהפך בחררה ובלי להתחשב כלל במקרה הפרטי אם אפשר לומר לך למקום אחר או לא. וה"ה בהפקר אין דין עני המהפך בחררה אף שיכול לומר לך למקום אחר. ולכן הקשו תוס' מההיא דמרחיקין מהדג, דכיון דשם הוי הפקר א"כ לא שייך דין עני המהפך בחררה אף שיכול לומר לך למקום אחר. ואילו התוס' בבא בתרא סברו דתמיד דגים לטופו של ענין, וכל שיכול לומר לך למקום אחר שייך דין עני המהפך בחררה ואף בהפקר.

ונעבור לתירוצו של ר"מ אביו דר"ת.

לכאורה כיון דאמר בסוף דבריו "ויכול לומר לו תוכל לעשות כן במקום אחר" לא הוצרך לתחילת דבריו, דכיון שעשה מעשה וכו' הוי כעין גזל?

אולם עפ"י דברינו דסברו תוס' דבהפקר אף שיכול לומר לו לך למקום אחר אין דין עני המהפך בחזרה, ולכן הקשו קושייתם, א"כ אין מקום לדברי ר' מאיר, דיכול לומר לו תוכל לעשות כן במקום אחר?

1) ונראה שמפני כך הקדים לומר דמתוך שעשה מעשה וכו' וכוונתו – דאף שכאן הפקר הוא, אולם הפקר כזה, שהאדם עצמו זימן אותו והמציאו במעשה שעשה, נכנס לקטגוריה של מכר ושכירות ויכול לומר לו לך ותעשה כן במקום אחר. (ועיין במהרי"ט כאן דכתב כעין דברים אלו וכן במהרש"א כאן.)

(לפי הסבר זה יוצא שתירוצו של ר"מ תירוף אחד הוא, ולא כמו שנאמר ממבט ראשון ששני תירוצים הם. האחד דהוי כגזל. והשני שיכול לומר לו לך למקום אחר. ובאמת במרדכי בפרקין רמז תקכ"ד הביא דברי ר"מ אביו דר"ת והשמיט את המלה "גזל" וכתב בזה"ל: "פי רבינו מאיר אביו של רבינו תם דמיירי בדג שמת שכן דרך הדיינים לתת במצודות דג מת כדי שיתקבצו שם אחרים דכיון שפירש זה מצודתו תחילה יכול לומר לו לך ועשה כן במקום אחר". ומפורש בדבריו דהכל תירוץ אחד וכיון שעשה מעשה לכן יכול לומר לך ועשה כן במקום אחר.)

אולם אם נסביר כך את דברי התוס' ותירוץ ר' מאיר, יקשו מאד דברי ר' יצחק שהובאו בסוף התוס'. שכתבו התוס' אחר תירוץ ר"מ: "ומכאן נראה למהר"ר יצחק... אבל אם שכר בעה"ב מלמד אחד יכול בע"ה אחר לשכור אותו מלמד עצמו ואינו יכול לומר לו הבעה"ב לך ושכור מלמד אחר דנימא ליה אין רצוני אלא לזה שהרי כמדומה לי שזה ילמד בני יפה ממלמד אחר".

והנה אם אנו קיימים בעקרון – דבמכר ושכירות שייך דין עני המהפך בחזרה בכל מקרה אף שאין יכול לומר לך למקום אחר – הרי זה סותר את דברי רבינו יצחק שגבי מלמד כיון שאינו יכול לומר לך למקום אחר לא שייך דין המהפך בחזרה. ואילו התוס' כתבו "ומכאן נראה" דהיינו מדברי ר"ת, ור"מ אביו?

2. לכן נראה דאפשר להסביר את תירוצו של ר"מ בצורה אחרת.

באמת שני תירוצים בדבריו. האחד – דכיון שעשה מעשה הוי כגזל ולכן אף דהוי הפקר צריך להרחיק את המצודה. והשני – בו חולק אביו של ר"ת על סברת תוס' דהפקר בכל מקרה אין בו דין המהפך בחזרה, והוא סובר דבכל מקרה ומקרה הולכים לטופו, האם אפשר לומר לך למקום אחר או לאו – ובלי הבדל אם הוי הפקר, מכר או שכירות. ולכן טוען ר"מ אין קושייתכם קושיא דכיון דיכול לומר לך תעשה כן יש דין המהפך בחזרה אף דהוי הפקר, וכתוס' בכ"ב.

ואומר רבינו יצחק מכאן נראה כי דאם שכר בעה"כ מלמד כי דאף דהיי שכיירות כל שאי אפשר לומר לך למקום אחר לא שייך דין המהפך בחררה. ו"מכאן" היינו מתירצו השני של ר"מ אביו של ר"ת.

אולם בתוס' חכמי אנגליה כאן - הביאו פי' ר"ת - דבהפקר לא מקרי רשע אלא בשכיירות, ואח"כ הביאו "ומכאן יש לנו לומר אותם המלמדים" כי דהיינו דברי ר' יצחק שבתוס' אצלנו. ולא הביאו את הקושיא מב"ב ותיירץ ר"מ אביו ר"ת. וא"כ דזאים אנו שדיוקו של ר' יצחק אינו מתוך דברי ר"מ אביו ר"ת אלא אף מדברי ר"ת גופו. ויורד הסברנו השני.

ב. ולכן נראה שיש להסביר.

אף תוס' עצמם סברו - דדנים בכל מקרה לגופו. רק שלרוב בהפקר אי אפשר לומר לך למקום אחר, ובמכר ושכיירות אפשר לומר כן. אך כל שבהפקר יכול לומר לך למקום אחר יש דין עני המהפך בחררה. וכן להיפך במכר ושכיירות שאי אפשר לומר לך למקום אחר אין דין עני המהפך בחררה.

אולם הקשו תוס' מההיא דב"ב כא' ע"ב דלכאורה שם אי אפשר לומר לך למקום אחר שהרי עכשיו יש רכוז דגים במקום זה ולא במקום אחר.

ולכן תירץ ר"מ אביו ר"ת - כיון שע"י מעשה שעשה זה נתקבצו ובא הדגים לכאן. א"כ יכול לומר לך ועשה אף אתה מעשה כזה ויתקבצו אליך הדגים, ולכן שייך דין המהפך בחררה. ומדוייק בלשונו שלא כתב "ויכול לומר לך למקום אחר" אלא כתב "ויכול לומר לו תכל לעשות כן במקום אחר". (ולחבר זה שוב תירוצו של ר"מ תירוף אחד הוא - וכגרטא שבמדרכי.) ועיין בעצמות יוסף כאן שכתב כעין דברים אלו.

ועתה מובן דיוקו של ר' יצחק מהתוס' ומר"מ אביו דר"ת דבשכיירות שאין אפשרות לומר לך למקום אחר, לא שייך דין המהפך בחררה.

אולם עתה נשאר לנו לברר במה חלק התוס' בב"ב על התוס' כאן, שתירצו שם בפשיטות דיכול לפרוס מצודתו במקום אחר ולכן לא קשיא לר"ת. ואולי תחלוקת היא.

תוס' דידן סברו דכדי שיוכל לומר לך למקום אחר צריך שיהא הדבר בגדר אפשרות קלה וסבירה דזמיה דשכיירות ומכר שמצויים ביותר. ולכן ברכוז דגים כזה אף שיכול למצוא כן בעולם אולם אין זה בקל כמכר הקשו א"כ אי אפשר לומר לך למקום אחר ולא יהיה דין המהפך בחררה, ולכן תירץ ר"מ דכיון דהרכוז נעשה ע"י האדם עצמו וכי' אפשר לומר לך ועשה כן אף עתה וזה אפשר בקל לעשות. ולכן שייך דין המהפך בחררה.

אולם התוס' בב"ב סברו לא כך אלא כל שאפשר לומר לך למקום אחר אף שאין זה בקל כמכר ושכיירות כבר שייך דין עני המהפך בחררה ולכן כתבו בפשיטות ולא קשיא לר"ת מההיא דמרחיקין מהדג כיון שיכול לפרוס מצודתו במקום אחר.